

stadsherbergen

*De afbeeldingen in dit boekje komen uit de
beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam,
tenzij anders aangegeven*

W e tegenwoordig door het historische hart van Amsterdam wandelt, kan het zich bijna niet meer voorstellen, maar eeuwen geleden klopte het sociale en economische hart van de stad grotendeels in herbergen. Buiten de stadspoorten dienden deze etablissementen vooral om reizigers op te vangen die te laat waren voor de nachtsluiting, of om vroege marktkooplui een warm onderkomen te bieden. Binnen de stevige stadsmuren vervulden de herbergen echter een heel andere, veelzijdige rol. Of men nu als machtige koopman voor zaken naar de stad raasde of als nieuwsgierige vreemdeling de hoofdstad kwam bewonderen: voor elke beurs was er een passende plek, variërend van deftige stadsherbergen tot zeer eenvoudige slaapholen.

Historicus Maarten Hell promoveerde in 2017 op dit veelkleurige onderwerp en schreef een prachtig [proefschrift](#) over de Amsterdamse herbergcultuur vanaf de Middeleeuwen tot omstreeks 1800. Aan de hand van zijn bevindingen maken we een wandeling door het verleden.

Speelholen, de beruchtste categorie

Het voornaamste doel van elke kastelein was uiteraard het stimuleren van de drankomzet, maar sommige waard aanvaardden met plezier extra inkomsten via gokken en regelrechte oplichting. De schout en zijn dienaren hadden er een dagtaak aan om het bedrog

- ▲ *Tric Trac kan een onschuldig spel zijn, behalve als er om geld gespeeld werd met bijvoorbeeld met gemanipuleerde dobbelstenen. De som van de tegenoverliggende punten op een steen moet altijd 7 zijn, d.w.z. tegenover de 6 de 1 en tegenover de 4 altijd 3, enzovoort. Van de 4 was eenvoudig een tweede zes te maken. Of de dobbelsteen werd eenzijdig met bijvoorbeeld lood geïnjecteerd zodat die kant bij voorkeur onder eindigde. Allemaal zaken die op bedrog neerkwamen maar bij beroepsspelers populair waren. Er zijn honderden jaren oude dobbelstenen gevonden (foto links) met bijvoorbeeld twee zessen en twee vijven, een drie en een vier.*
- *Er werd gesjoemeld met gemarkeerde kaarten zoals de afbeelding met in de achterkant verscholen de waarde van de kaart, in dit geval een aas*

in deze gokhuizen op te sporen. Er werd volop gesjoemeld met gemarkeerde kaarten en gemanipuleerde dobbelstenen. Normaal gesproken is de som van de tegenoverliggende zijden van een dobbelsteen altijd zeven, waarbij de zes tegenover de één zit en de vier tegenover de drie. Slimme raddraaiers veranderden die vier echter eenvoudig in een tweede zes, of ze verzwaarden één kant met een klein stukje lood, zodat de stenen steeds op een gunstige manier voor de kastelein vielen. Ook het populaire bordspel trictrac werd veelvuldig gebruikt om onnozelaars hun fortuin afhandig te maken. Soms zetten sluwe herbergiers zelfs complete groepen professionele

- ▲ *Adriaen Brouwer was een meester in het uitbeelden van volkse types, zoals in deze kroegscene met rokers; zijn zij ook geen onruststokers?*
- *Hendrik Segersz van der Kamp met zijn familie in een herberg, Jan Miense Molenaer, ca. 1648 (detail)*

oplichters in. Deze mannen knoopten doortrapten een praatje aan met bezoekers, trakteerden op talloze rondjes van de zaak en lokten de gasten vervolgens naar een vervalst spelletje dat simpelweg onmogelijk te winnen viel.

De overheid probeerde uiteraard paal en perk te stellen aan deze uitwassen. Zo werd in 1681 per verordening bepaald dat niemand meer dan vijftientig gulden per dag mocht vergokken, en in de jaren daarna werden specifieke gokspellen zoals *pochgen* en *banco falito* streng verboden. Overtreders liepen het risico op torenhoge boetes of zelfs de definitieve sluiting van hun herberg.

Veilingherbergen

Niet elke herberg richtte zich echter op drank en spelen; er was ook een bloeiende categorie van gespecialiseerde veilingherbergen. Omdat lang niet alle goederenstroom via de officiële kanalen van de VOC of WIC liep, vonden verkoopveilingen van kleinere partijen goederen op grote schaal plaats in de stadsherbergen. Het grote voordeel van zo'n veilingherberg was dat de goederen er tijdelijk

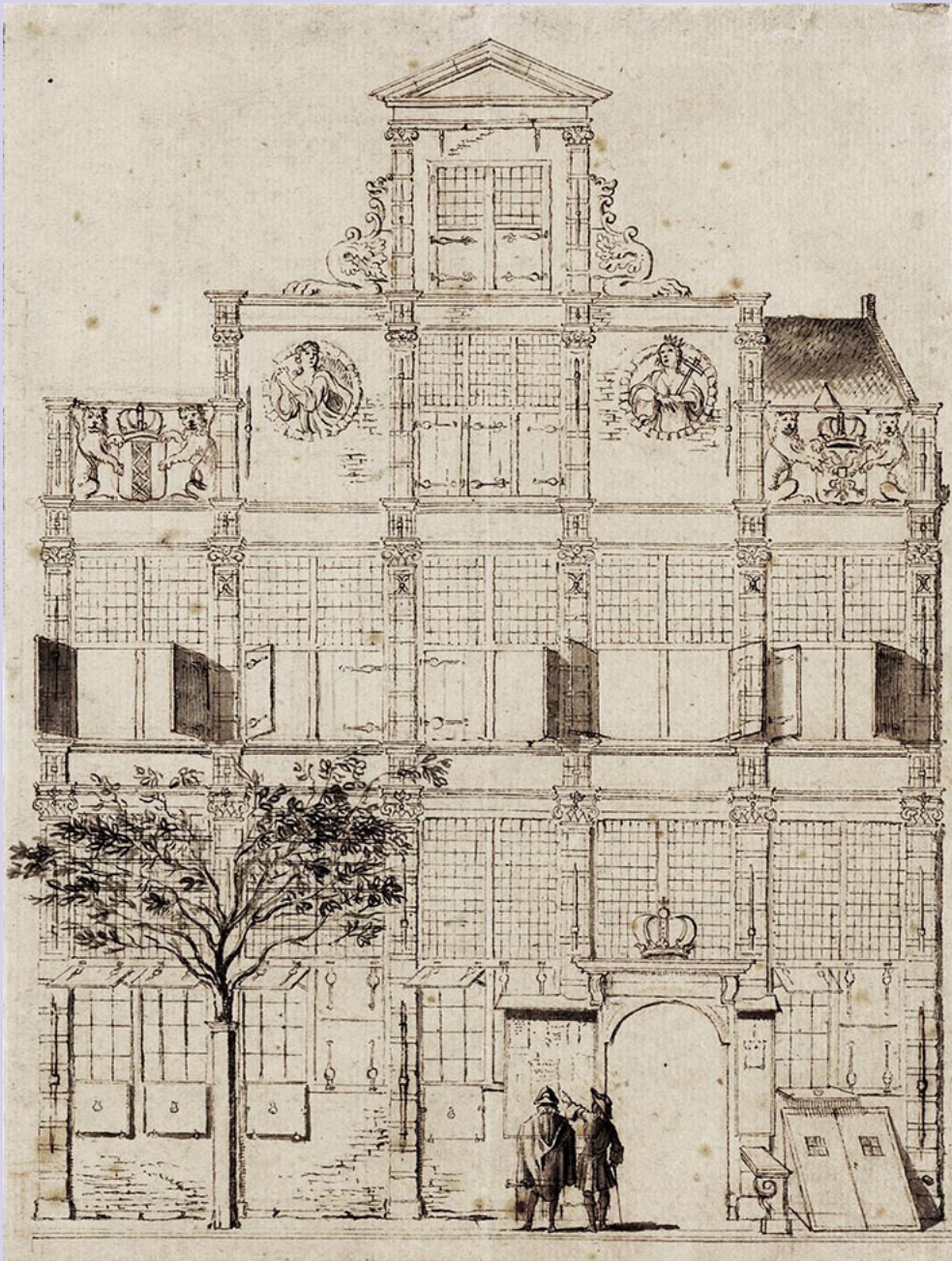

opgeslagen konden worden. Potentiële kopers kregen op speciale kijkdagen de kans om de waar met eigen ogen te inspecteren en te testen, wat een hoop misère en bederf scheelde. Al in de vijftiende eeuw werden huizen, schepen en percelen grond in herbergen bij opbod verkocht. Bekende plekken voor deze onroerendgoedveilingen waren herberg De Prins op de Dam en De Vogelstruis. Omdat de winsten voor de

herbergier enorm konden oplopen, trok het stadsbestuur deze lucratieve veilingen later naar zich toe in het Oudezijds Herenlogement. Ook de handel in buitenlandse hout concentreerde zich in de horeca, met name rond de Nieuwendijk, waar herberg De Witte Zwaan jarenlang het vaste en geliefde adres bleef voor houtveilingen. Naast handelswaar werden er met regelmaat kunstwerken en complete inboedels geveild. Herberg De Keizerskroon in de drukke Kal-

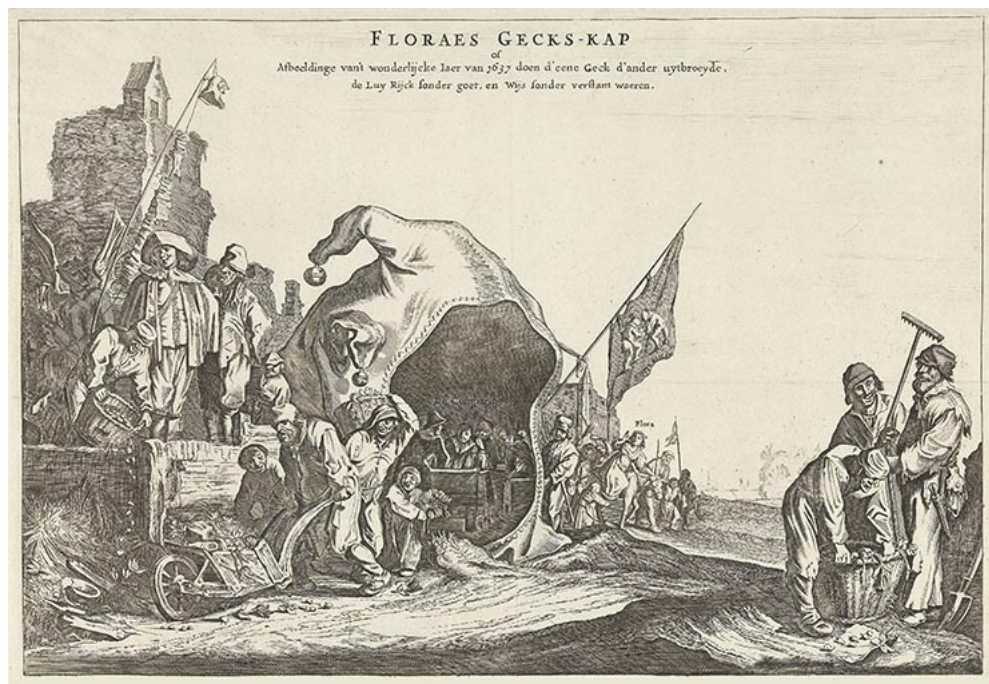

- De handel in De Brakke Grond begon onderhands in de gelagkamer maar gedurende de tweede helft 17e eeuw werd het één van de drukste veilingherbergen van de stad, ook al omdat de VOC het als een soort dependance ging gebruiken. In de toptijd was er om de dag wel een veiling.
- Eind 17e eeuw verplaatste de veilingen van kunstwerken zich van de Keizerskroon (Kalverstraat) naar het Oudezijds Herenlogement. Dat gold dan wel voor objecten van hoge kwaliteit. De mindere waar bleef in de boedels die door de hele stad heen geveild werden en niet alleen in herbergen met privilege.

Veilingen in herbergen

Voordat de kunstveilingen in het Oudezijds Herenlogement werden gehouden, gebeurde dat decennialang daarvoor in de Keizerskroon in de Kalverstraat, voorheen het Burgerweeshuis voordat dit in het Sint Luciënklooster er tegenover trok. Andere kunstveilingen werden gehouden in Het Wapern van Amsterdam (Kloveniersburgwal), De Liesveldsche Bijbel in de Warmoesstraat en De Burcht en De Witte Molen, beide aan het Singel. Op de Nieuwendijk waren een groot aantal herbergen die tevens regelmatig veilingen in de meest uiteenlopende goederen, van partijen hout, inboedels tot vastgoed organiseerden. Namen die genoemd worden zijn De Drie Morianen, De Zon (kunst), De Plemp (onroerend goed), De Witte Zwaan, De Drie Friezen en De Zwaan (wijn). Verder De Koning van Polden aan het Damrak (graan), welkome handelsplek waar menige verkoop afgerond werd van graanhandelaren in de Korenbeurs er tegenover.

verstraat had hier lange tijd het alleenrecht op, terwijl weeshuizen de bezittingen uit nalatenschappen bij voorkeur lieten veilen in De Drie Morianen. Voor koloniale waren zoals thee en tabak groeide De Brakke Grond in de Nes uit tot de absolute hoofdlocatie.

Tijdens de beruchte 'tulpomania' in de jaren 1636 en 1637 vonden er in herbergen als Het Witte Wambuis en De Menniste Bruiloft oververhitte speculaties en levendige handel in hyacinten- en tulpenbollen plaats.

- ▲ Haarlem was weliswaar het centrum van de 'Tulpengekte', maar minstens twee Amsterdamse herbergen zijn daar ook bekend door geworden: Het Witte Wambuis achter de Nieuwe Kerk en De Menniste Bruiloft in de Oudebrugsteeg.
- Voor de koopvaardij was de Nieuwebrug de plek bij uitstek om aan te monstere op handelsschepen, dicht bij het Paalhuis. Bij slecht weer werd uitgeweken naar een herberg in de buurt. Dat maakte de Texelsekade en het begin van het Damrak tot hét punt om aan te monstere.

Bemiddelaars en ronselaars

Ondertussen fungeerden de herbergen aan de drukke IJ-oever lange tijd als een soort informeel uitzendbureau voor de zeevaart. Zodra een schip de haven binnenkwam, stonden ronselaars en slaapbazen al klaar om de vermoeide zeelui mee te nemen naar hun slaapherbergen. Voor een schijnbaar bescheiden bedrag per week kregen de mannen onderdak, maar in de praktijk zat er vaak een addertje onder het gras. Veel waarden lieten de schuld van de zeeman zo snel mogelijk oplopen door gul bier en brandewijn te schenken en er schimmige administraties op na te houden met louche schuldbrieven. Toch waren lang niet alle herbergiers aan de kade onbetrouwbaar. In het zeevaartkwartier boden nette herbergen uitstekende en nuttige diensten aan. Ze traden op als tolk voor buitenlandse zeelieden, gaven eerlijk advies over betrouwbare reders en wezen reizigers in hun eigen moedertaal de weg door de stad. Zo waren er specifieke

- ◀ Van gelegenheden als de Zwarte Olifant is bekend dat een klant in de gelagkamer aan de praat werd gehouden terwijl anderen zijn bagage doorzochten en geld en kostbaarheden roofden. Van een tweede gelegenheid dat de 'gasten' in stapelbedden moesten slapen onder miserabel beddengoed en kussens die met houtspanen waren gevuld. De waard zorgde voor rijkelijk drank en prostituees om de rekening zo snel en hoog mogelijk te laten oplopen.

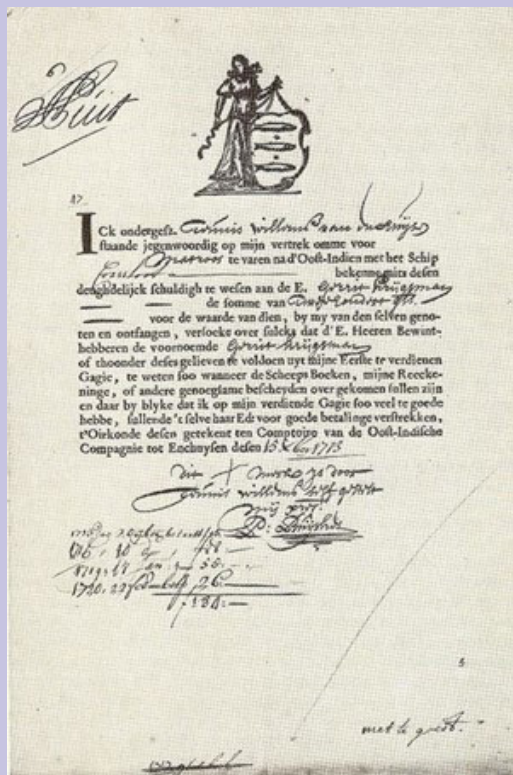

- ▲ Duitse spotprent op de service die een Amsterdamse 'slaapbaas' leverde, met recht een hangplek. Historisch feit is dat slaapbazen hun gasten schandelijk behandelden en uit waren om in het bezit te komen van de schuldbrief die de varensman bij het aanmonsteren van zijn reder had gekregen (zie pag.8).
- ◀ Herberg Karpershoek op de Martelaarsgracht hoek Haringpakkerij had een contract met de VOC om daar nieuwe bemanningsleden te laten samenkomen voordat ze naar hun desbetreffende schip gebracht werden

Een schuldbrief (afbeelding) kon een zeeman krijgen zodra hij aanmonsterde. Zijn voorschot en gage werd hem niet onderweg uitbetaald maar tegoed geschreven. De houder van de schuldbrief, als het goed was zijn vrouw, kon dan met enige regelmaat naar de reder of het Compagniesbureau om geld op te nemen. Nadat de hele schuld was uitbetaald was de rest van de gage voor de zeeman zelf. De beide compagnieën werkten hier aan mee, terwijl ze konden weten dat de schuld niet altijd op een nette manier was ontstaan. Ze hadden echter meer aan personeel wanneer ze dat dringend nodig hadden, dan aan een schoon blazoen.

De waard had er belang bij de schuld zo snel mogelijk op te bouwen. Hij was kwistig met bier en brandewijn en zorgde dat er altijd een prostitué in de buurt was om de zeeman te bedienen. Zodra die in de tang zat verhoogde de waard de prijs van het logies en als er geen geld meer over was, dwong hij de schuldbrief af. Dan was er opeens werk voor de zeeman en rondde de waard de deal af.

Op schepen naar de Oost werden meer zeelieden gerekruteerd dan nodig. Dat was om de reis met voldoende mensen te kunnen beëindigen, na de altijd aanwezige mogelijkheid van ziekte en sterfte aan boord gedurende de lange reis. Percentages die genoemd worden, bewegen zich tussen de 6 en 23% doden onder de bemanning.

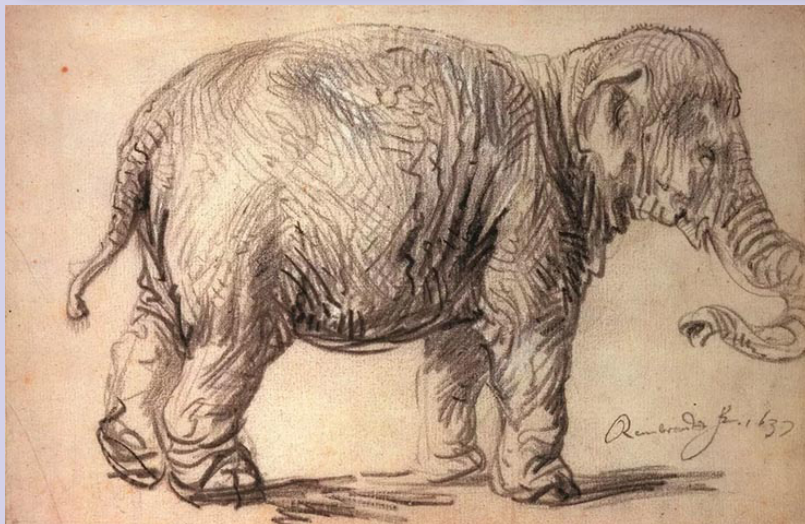

herbergen waar men voornamelijk Duitstalige, Scandinavische of Engelse gasten ontving, wat vaak al af te lezen viel aan namen als Het Wapen van Hamburg of De Koning van Denemarken.

Transacties

Tot slot speelden herbergen een sleutelrol in het georganiseerde gilden- en handelsleven. Voordat de eerste officiële beurs boven het Rokin werd gebouwd, vonden vrijwel alle grote handelstransacties plaats aan de tafel van een herberg. Ook de middeleeuwse gilden maakten dankbaar gebruik van deze ruimtes. De kleinere gilden huurden een zaaltje in een herberg voor hun regelmatige vergaderingen en feestelijke jaarlijkse maaltijden. De rijkere gilden lieten na verloop van tijd hun eigen gildehuizen bouwen, al hielden ook zij vaak een openbaar herberggedeelte aan om de exploitatiekosten te dekken. Mooie voorbeelden daarvan zijn het Makelaars Comptoir op de Nieuwezijds Voorburgwal en het prachtig bewaard gebleven Wijnkopersgildehuis aan de Koestraat (rechts). Zelfs toen de officiële beurs er eenmaal stond, bleven handelaren en makelaars graag uitwijken naar de nabijgelegen herbergen om in alle rust contracten te ondertekenen of handelsmonsters te beoordelen. Zo bleef de herberg eeuwenlang de onmisbare motor van de Amsterdamse samenleving.

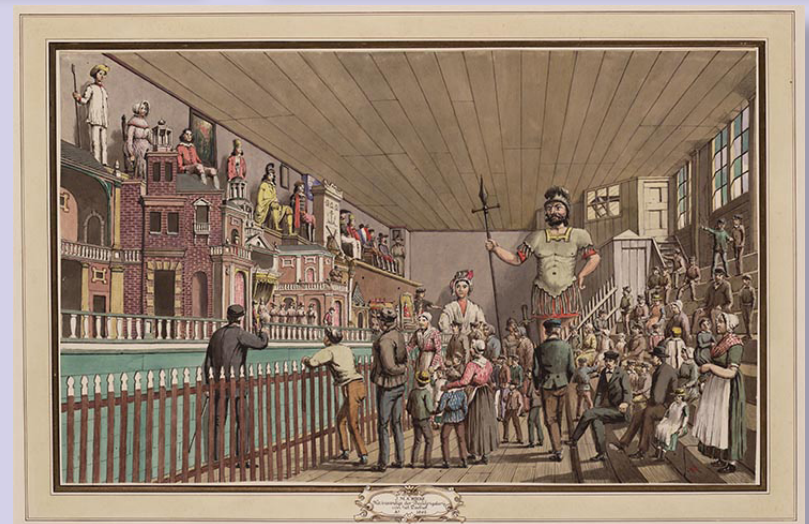

Rariteiten in herbergen

Beroemd werd Blaauw Jan (bovenste rij; Kloveniersburgwal) toen zelfs tsaar Peter de Grote de moeite nam om zijn menagerie te komen bekijken. Na hem en terend op zijn roem volgde een heel leger uitbaters tot zeker eind 18e eeuw.

Links rondreizende olifant Hansken, getekend door Rembrandt en rechts o.a. David en Goliath met schilddrager in de Oude Doolhof

Hy schermt op de houw.
Il joue à la taille.

Hy brengt handt water.
Il apporte de l'eau à laver les mains.

Hy veeght hem met de Besum.
Il s'escoüette avec le balay.

Hier danst den Olyphant.
L'Olephant danse.

Hy doet syn reverentie.
Il fait sa reverence.

Hy schermt op de steek.
Il joue à l'esfocade.

Hy geeft een schoon pootje.
Il baille la patte.

Hy neemt een stukje van de aarde op.
Il relève un patare.

Hy haelt een Ryckxdaelder weder.
Il va requerrir un Richedaelder.

Hansken den Olyphant is mynen naam, Jek ben oock 't grootste Beest van alle linden, Met een cleyen haacke word jek gedwonge en geregeert; Daerom coopt dese prent om aente
In veel Landen heb ick groote saem, Veele consten can ick mennichder hande, Het geen jek can myn Meester myn heeft geleert, Schouwen, u gelten sal u niet berouwen.

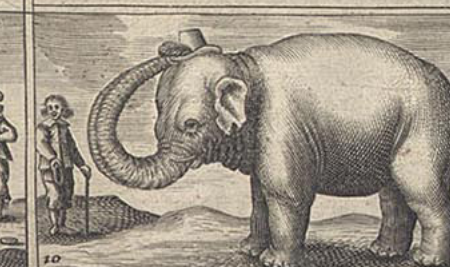
Hy bedanckt de hyden voor haer gelt.
Il remercie les gens pour leur argent.

Hy leyt hem neer.
Il se met à terre.

Hy haelt gelt uit de sack.
Il tire argent hors le pochet.

Hy doet reverentie met de hoet.
Il fait la reverence avec le chapeau.

Hy schiet met de kogel, of canon bol.
Il tire avec la boulle.

Hy leyt de jongens op een hoopken.
Il amoncelle les garçons l'un sur l'autre.

Hy draegt de trompetter op syn neus.
Il porte le trompettuer sur sa trompe.

Op dit affiche alle kunstjes die Hansken kon laten zien. Hansken reisde door heel West-Europa tot hij verdronk in een kuil die tijdelijk tot kooi diende

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

